

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ
ИНСТИТУТИ**

ТЕАТР САНЪАТИ ФАКУЛЬТЕТИ

“МУСИҚАЛИ, ДРАМАТИК ТЕАТР ВА КИНО САНЪАТИ”

КАФЕДРАСИ ДОЦЕНТИ ЭРНАЗАР ЁРБЕКОВ

“Актёрлик маҳорати” фанидан

маъруза матнлари

ТОШКЕНТ-2018

Мавзу: Драматургия театр санъати асоси сифатида

Режа:

1. Театр санъати тарихи
2. Драматургиянинг қонун-қоидалари
3. Режиссёрнинг бадиий асар устида ишлаши

Театр санъати қадим - қадимдан ўз муаллифларига эга. Неча асрлардан бери драматурглар театр учун асарлар ёзишган. Антик давр, ўрта асрлар, уйғониш давридан то шу кунга қадар ҳам машҳур театр драматурглари сахна асарларини яратишди. Эсхил, Еврипид, Лопе де Вега, Мольер, Шекспир, Голдони, Шиллер, Чехов, Горкий, Ҳамза ва бошқалар. Драматургиянинг ўз қонун-қоидалари, сир-асрорлари ташкил топди. Фожиали, кулгули, драматик жанрлар, қайғули, хурсандчилик томошалари ва бошқалар. Ҳар бир даврнинг ўз эстетикаси, ўз талаблари бор. Бир неча аср аввал асарлар 4-5 пардали қилиб ёзилган бўлса, сўнгги аср ўрталарига келиб бир танаффусли, икки пардали асарлар театр сахнасини эгаллади. Ўтган аср, -30-40-50 йилларида томошабинлар 2-3 танаффусли сахна асарларини сахна безаклари алмашилиб парда очилгунча кутишган. Спектакль кечаси соат ўн икки-бирда тугаб, томошабин мириқиб томошадан қайтган бўлса, тезкор замон тақозоси билан томошабин вақтини тежаш мақсадида бир танаффусли ёки танаффуссиз асарлар сахналаштира бошланди. Санъат турларининг бир-бирига таъсири намоён бўлди. Агар кинотомошабин бир ярим соат ичида яқунланган мавзунини томоша қилиб чиқса, театр ҳам йирик мумтоз сахна асарларини давр эҳтиёжига қараб қисқартириб асар қаймоғини кўрсата бошлади. Воқеалар кечадиган жойларни мажозий тимсоллар, шартли безаклар билан томошабинга ҳавола қилинадиган бўлди. Вақт, жой ва ҳаракат бирлиги театр санъати учун катта рол ўйнади. Ҳамзанинг “Майсаранинг иши”, Иззат Султоннинг “Имон”, Уйғуннинг “Қотил”, Шароф Бошбековнинг “Темир хотин”, “Тошкентга саёҳат”, Машраб Бобоевнинг “Турунг” каби асарлари шулар жумласидандир.

Муаллифнинг ҳар бир асари режиссёр талқинига боғлиқ. Режиссёр ҳам спектакль муаллифи ҳисобланади. Қоғоздаги сўзларга жон ато қилган, унга умр берган, ўз зақоси билан жонли сахна асарини ижодий жамоа билан яратган режиссёр ҳисобланади. Режиссёр ва муаллиф бирлиги маслакдошлиги катта рол ўйнайди. Режиссёр дарди драматург дарди билан ҳамоҳанг бўлиши керак. Станиславскийнинг Чехов ва Горкий билан яқинлиги, Маннон Уйғурнинг Ҳамза билан маслакдошлиги, Тошхўжа Хўжаевнинг Ойбек, Эркин Воҳидов билан ҳамкорлиги, Баҳодир Йўлдошевнинг Саид Аҳмад билан, Рустам Ҳамидовнинг Ўлмас Умарбеков билан изланишидан ажойиб сахна асарлари яратилди. Баъзи режиссёрлар муаллиф танламайди, дуч келган асарни сахналаштиради. Бундай режиссёрлар ижодни касбга алмаштирган, у асардан бу асарга ўзини такрорлайдиган ҳунарманд режиссёрлардир. Айримларга воқеа қаерда кечади, қачон кечади, тарихийми, замонавийми фарқи йўқ, ўз услуби тайёр қолипи бор, сахналаштираверади. Бу ўз навбатида томошабин қалбини жиз эттирмайди, ларзага солмайди, ҳафсаласи пир бўлиб театрни тарк этади. Қарс икки қўлдан деганидай драматург ўйлаб топган мавзу, матн, қоғоздаги қиёфалар режиссёр сайи-ҳаракати туфайлигина жонланади, ҳаётий ҳақиқатга айланади, томошабин ларзага тушади, маънавий камол топади. Театр санъати- шартли санъат. Сахнага ҳақиқий дарахтни, пахса деворни олиб чиқиб бўлмайди. Томошабин чизилган жиҳозларни, ясама реквизитларни тушунади, ҳамма гап ижрода, унинг ишонарли жонли ва ҳаётий чиқишида, талқинида. Томошабин театрга нега тушади? Актёрнинг жонли ижроси, уни юзма-юз туриб томоша қилиш, ҳар гал янги ҳолат, янгича рух, ҳарорат ўзига жалб қилаверади. Қиёфалар турланиши, воқеалар ривож, ижрочиларнинг ҳар сафар ролга ўзини бахшида қилиши томошабинни ўз домига тортаверади. Театрнинг жозибаси ҳам шунда. Баъзилар телевидение пайдо бўлгандан кейин театр ўлади деб башорат қилган эдилар, йўқ театр ўз жонли меҳригиёси - ижроси билан абадий санъат эканлигини исбот қилди. Кино ва

телевидениенинг равнақига қарамай кейинги йилларда томошабин театрға яна оқиб кела бошлади.

Тўғри, театр санъати асрлар давомида қутининг ичида қолиб кетаверди, янги техник имкониятлар яратилмади. Энди-энди театр томошалари очик майдонга чиқа бошлади. Бу эса ўз навбатида режиссёрларга янги имкониятлар яратди. Тўрт деворнинг ичида қолган театр санъати, янги кино санъатининг пайдо бўлишига олиб келди. Драматург ва режиссёр театрда қила олмаган ижод маҳсулини кино санъатида амалга оширди. Кинода воқеалар кўламининг кенглиги, вақт чексизлиги сценарист учун ҳам режиссёр учун ҳам катта шароитларни туғдирди.

Театрдаги режиссёр билан драматург ҳамкорлиги кино санъатида режиссёр ва сценарий муаллифи ҳамкорлигига айланди. Театрдаги каби кинода ҳам режиссёр фильм муаллифи ҳисобланади. Кинодраматург ўйлаб топган воқеаларни жонлантирадиган, уни кўримли томошага айлантирадиган шахс бу кино режиссёрдир. Театр санъатини синтетик санъат дедик. Кино ҳам театр каби синтетик санъат ҳисобланади. Театрдаги актёр, рассом, бастакор, чироқчи, либосчи, пардозчи, реквизитлар туфайли спектакль бунёдга келса, кинода бундан ҳам мураккаброқ уларга қўшимча тасвирчи-оператор, ассистент, овоз оператори, монтажчи, лаблаштирувчи ва бошқа қатор техник ходимлар туфайли фильм вужудга келади. Ёз демай, қиш демай, кеч демай, кундуз демай машаққатли меҳнат, жуда катта ижодий жамоанинг бирлиги сабабли кинофильм дунёга келади, томошабин юзини кўради. “Тоҳир ва Зухра”, “Алишер Навоий”, “Насриддиннинг саргузаштлари”, “Ўтган кунлар”, “Маҳаллада дув-дув гап” каби мумтоз фильмлар мана шундай машаққатлар эвазига бунёд этилди. Наби Ғаниев, Комил Ёрматов, Йўлдош Аъзамов, Малик Қаюмов, Шухрат Аббосов кино санъатимизнинг дарға режиссёрлари ҳисобланади. Бу режиссёрлар кино санъатининг қонуниятлари, сир-асрорларини яхши билганликлари учун, кинодраматурглар билан ҳаммаслак бўлиб ишлаганликлари учун ана шундай жаҳонга машҳур фильмлар яратдилар. Неча йиллар ўтса ҳам бу фильмларни

кайта-кайта кўргинг келаверади. Кино санъатининг ажойиб хислати ҳам мана шунда. У лентага муҳрланган. Тасмада сақланаяпти. Уни такрор ва такрор кўра оламиз. Театр санъатининг фожиаси шундаки, уни ҳар куни муҳрлаб бўлмайди, ҳар кунги жонли ижрони сақлаб қололмаймиз. Бир марта муҳрландими, тасмага туширилдими, шу қолади. Ҳозирги электрон техника тараққиётини афсуски ўтган аср ўрталаридаги буюк санъаткорлар кўра олишмади. Маннон Уйғур, Мария Кузнетсова, Етим Бобожонов, Аброр Ҳидотовларнинг юксак даражада яратган жонли киёфа ва спектакллари сақланиб қолмади, айрим хроникадаги лавҳалар, урвоқ кадрларгина хотира сифатида қолди. Театрдаги машҳур спектакллар айрим суратлар орқалигина кўз олдимизда гавдаланади, режиссёр ва драматург ҳамкорлигини тасаввур қиламиз.

Оммавий ахборот воситаларининг шаклланиши, электрон техниканинг кескин ривожини театрда ҳам, кинога ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Режиссёр ва драматург ҳамкорлигининг янги қирралари очилди. Авваллари театр ва кино санъатида амалга ошмаган мўъжаз фильмлар, кичик новеллалар, узундан-узоқ сериаллар, ҳужжатли экран асарлари, публицистик жанрлар, фильм портретлар, кундалик информацион кўрсатувлар XX аср мўъжизаси телевидение туфайли дунёга келди ва ривож топди. Телевидение ва радио кирмаган хонадон қолмади.

Режиссёрнинг бадиий асар устида ишлаши

Буюк ёзувчилар буюк режиссёр бўлади, дер эди устозим. Дарҳақиқат Шекспир ҳам, Балзак ҳам, Лев Толстой ҳам, Абдулла Қодирий ҳам буюк режиссёрлардир. Уларнинг ҳар бир сатри, ҳар бир сахнаси, сўзи замирида ётган фикрлар режиссёр учун катта бир маънавий озуқа, сахналаштиришнинг улкан имкониятларини яратиб беради, тасаввурингизда, кўз олдингизда ўз-ўзидан воқеалар тизмаси жонланиб намоён бўлаверади. Сиз уни муаллиф услубини, олдига қўйган мақсад, ниятларини бузмаган ҳолда рўёбга чиқарсангиз бас, шунинг ўзи етади. Тўғри, режиссёр ижодкор шахс сифатида ўзининг “мен”и, муаллифга муносабати, даврга ҳамоҳанглиги, аввал

очилмаган қирраларни асардан топиши, янги ёндашувни замондошга изҳор қилиши, уни ларзага келтириши лозим. Аммо кўпинча режиссёрлар ўзини намоён қилиб, “мен”и бўртиб, муаллифнинг фикри-зикри иккинчи даражали бўлиб қолаётган ҳоллари учраб турибди. Мен мумтоз асарларга ҳар гал янгича ифода топиб янги талқинда томошабинга ҳавола этилган спектаклларни кўриб, ҳайратга тушганман. “Ревизор”, “Ҳамлет”, “Отелло”, “Қутлуғ қон”, “Келинлар қўзғолони”, “Қиёмат қарз” шулар жумласидандир. Асарларни сахналаштиришда режиссёр ёзувчининг бирон сўзини ўзгартирмай янги қатлам фикрларни топа билган. Талқинда гап кўп. Режиссёр бир асарни ҳар аснода кўриши, ўзига керакли дурни топиб олиши мумкин. Иккинчи жаҳон урушида Александр Корнейчукнинг “Фронт” асари сахналаштирилган. Асар қаҳрамонлари, совет зобитлари ва аскарлари немисга қарши курашади. “Совет”да қўйилган бу асар ватанпарварлик руҳида тайёрланиб душманга нафрат уйғотган. Айнан шу асарни Германияда сахналаштирилиб биронта сўзини ўзгартирмасдан кўрсатишган. Натижада немис зобитлари ақлли, идрокли, совет зобитлари аҳмоқ, лақма сифатида намоёиш қилинган. Фарқ услубда, ижро оҳангида, талқинда. Демак, асарнинг қўйилишида гап кўп экан. Режиссёр қандай қўйса, томошабинга қандай ҳавола қилса, шундай таассурот қолар экан. Драматург ёзади, муаллиф ҳам ўзи. Лекин сахналаштирилган асар – спектакль муаллифи режиссёрдир. Қоғоздаги муаллиф дарди билан сахнада жонланган режиссёр дарди ҳамоҳанг бўлиб, уйғунлашиб кетса, маслак бир жойдан чиқса, асар муваффақияти, узоқ умр кўриши шундан бўлади.

Баҳром Раҳмоновнинг “Юрак сирлари” драмаси бўларди. Таниқли бўлмаган драматург, машҳур бўлмаган асар, шу асарга жон ато қилган, уни машҳур қилган режиссёр Тошхўжа Хўжаев бўлади. Ажойиб шоир Эркин Воҳидов “Олтин девор”нинг қораламасини театрга олиб келганида, унга ишлов берган, кўримли томошага айлантирган, ҳозирга қадар сахнадан тушмайдиган комедияни вужудга келтирган, шоирни драматург қилган - Тошхўжа Хўжаев бўлади. Ойбекнинг “Қутлуғ қон” асарини

сахналаштираётганда, машқ жараёнида залда ўтирган Ойбек сахнадаги безак, ижро маҳоратини кўриб, ижод жараёнининг кетишига қараб неча бор режиссёр Тошхўжа Хўжаевнинг елкасига қоқиб қойил қолганини, тасаннолар айтганининг шоҳиди бўлганман. Драматург Шароф Бошбековнинг “Темир хотин” асари ёзилганида, қатор театрлар уни сахналаштирди. Бири комедия, бири фарс қилиб ижро этди. Лекин кулгу тагида ижтимоий фожиа ётганлигини режиссёр Олимжон Салимов илғади. Бир куни Шароф Бошбеков “Маҳкам ака, асаримни Фарғонада Олимжон Салимов кўнглимдагидай сахналаштирибди”, деб тан олди. Муаллиф дарди, режиссёр дарди бир ердан чиқди. Қарс икки кўлдан деганидай, драматургнинг қочиримларини, кулгу тагида йиғи борлигини режиссёр англай билган ва уни моҳирона ижрода рўёбга чиқарган.

Пьеса бирламчи, спектакль иккиламчи ҳисобланади. Атайин сахнага ёзилган асарлар бор: драма, комедия, трагедия, опера, оперетта, мусиқали драма ва ҳоказолар. Сахнага мослаштирилган (адаптация) асарлар ҳам бор: роман, қисса, новелла инсценировкалари.

Бадий асар устида ишлаганда режиссёр биринчи ҳолатда асар мавзуси, ғояси, шу кун учун долзарблилиги устида бош қотириши, томошабинга қандай маънавий озуқа бериши ҳақида ўйлаши керак.

Биз биламиз, барча бадий асар - тўқима, ёзувчи, драматург хаёлотида ўйлаб топилган ҳаётий лавҳалар. Бу бадий тўқималар ростга айланиши керак. Бу ўз йўлида муаллиф маҳоратига боғлиқ. Муаллиф гоҳ тарихий, гоҳ ижтимоий, гоҳ маиший мавзуга мурожаат қилар экан, инсоний муаммоларни рост, ишонарли қилиб драматургия қонунларига мослаб ёзмоғи керак.

Буюк шоир А.С.Пушкин “тўқималаримдан ўз ашкимга чулғанаман”, - деб ёзади. Тўқиманинг ростлиги шоирни ларзага солади. Ёзувчи шу бугунги муаммолар ечимини бошқа даврлардан қидиради, мурожаат қилади. Шекспир Англияда содир бўлаётган қусурларга жавобни бошқа асрдан, ўтган замонлардан топади. Абдулла Қодирий ҳам шундай мавзунини ўтган

замонлардан бошлайди. Бадий тўқима ёзувчи иқтидорига, ҳаёлот дунёсига боғлиқ. Бу санъатга хос бўлган хусусиятдир.

Умуминсоний абадий мавзулар, муаммолар бор: муҳаббат, нафрат, ўлим, ҳасад, рашк кабилар ҳеч қачон ўлмайди. Инсоний хислатлар, эзгулик ва ёвузлик, итоат ва такаббурлик, меҳр ва шафқатсизлик, донолик ва нодонлик, саҳийлик ва ҳасислик, инсоннинг барча ҳис-туйғулари асарларда ўз ифодасини топсин. Ўткинчи, кундалик мавзулар бор: улар шароитдан, вазиятдан келиб чиқиб ёзилган тезпишар асарлар. Булар тез эскиради ва назардан тушиб қолади.

Яқин ўтмишда ёзилган ва ўша даврни улуғлаган кўпгина саҳна асарлари ҳозир кераксиз бўлиб қолди. Режиссёр асар танлар экан, мана шу нарсаларга эътибор бериши керак. Бундан ташқари ҳар бир ёзувчининг ўзига хос хусусиятлари, ёзиш услублари мавжуд. Масалан, Ойбекни Абдулла Қаҳҳордан, Абдулла Қодирийни Тоғай Муроддан тили, услуби, тасвир ифодалари, қиёфалари билан бемалол ажрим қилиш мумкин. Режиссёр ёзувчининг нимага қодир эканлигини, ўзига хослиги нимадалигини, қайси жиҳатлари билан ажралиб туришини аниқлаб олиш лозим. Демак ёзувчи - драматург қаҳрамонлар нимани гапираётганини ёзади, режиссёр қандай гапираётганини очиб беради. Баъзан драматург режиссёрга ёрдам бўлсин учун воқеа содир бўлаётган жойларни ипидан игнасиғача лўқмаларда (реплика) тафсилотини беради. Баъзан ёзувчи режиссёрнинг ўзига талқинни ҳавола қилади. Муаллиф руҳиятини, унга яширинган муддаони режиссёр илғаши, топиши керак бўлади.

А.П.Чехов, М.Горкий ўз пьесаларини комедия деб ёзади. Аслида унинг замирида драматик ҳолатлар, фожиалар ётган бўлади. Режиссёр муаллиф ижодини, дунёқарашини, унинг кайфиятини, услубиятини чуқур ўрганган, асарни саҳналаштирганга қадар ўзига хослик томонларини яққол англаган бўлади. Баъзан битта мавзунинг бир неча муаллиф ўз ижодида қаламга олади. Масалан, “Лайли ва Мажнун”, “Фарҳод ва Ширин”, “Саббаъи сайёр”, “Садди Искандарий” ва ҳоказолар. Низомий Ганжавий, Алишер Навоий нега бу

мавзуларга қўл урган, версиялар турлича, ёндашувлардаги тафовут нимада? Бошқа манбалардаги фарқ ва охир-оқибат режиссёр бу асарни сахналаштиришдан мақсад шахс сифатида нима демокчи, қандай янги гап айтмоқчи, мана шу ҳолатлар режада ўз ифодасини топсин. Пьеса адабий маҳсул, уни ўқиш мумкин. Режиссёр унга ҳаёт бағишлайди, мураккаб ижодий жараёни бошдан кечиради. Сахнада санъат маҳсулини, томошабинга мўлжалланган жонли маҳсулни рўёбга чиқаради. Бу маҳсул – спектакль томошабин виждонини ғулғулага солсин, қалбини жунбушга келтирсин.

Шу ўринда адабий маҳсулнинг сифати, кўтарган юки, берадиган маънавий озуқаси ҳақида режиссёр муносабатини ўйлаб кўрсак. Сўнгги вақтларда сахнани, киноэкрanni, телевизион эфирни ўта жўн, саёз, бир кўримли “асар”лар тўлдириб кетди. Театрга, кинога кирган, телевизорни томоша қилган томошабиннинг ҳафсаласи пир бўлаяпти. Бу нима? Ҳақиқий санъатга бўлган талабнинг сусайишими? Томошабин диди ўтмаслашганими? Юксак санъат намуналари қаерда қолди? Бир домлам “сарёғ турган жойда маргаринни еб нима қиламиз” , деган эди. Юксак адабий асарлар, ҳақиқий ижод намуналари турган жойда биз ўртамиёна, томошабинга ҳеч нарса бермайдиган “асар”ларни сахналаштириб, экранлаштириб, эфирга узатиб нима қиламиз. Менимча ҳақиқий режиссёр бадиий асар танлашда, унинг устида ишлашда мана шунга эътибор бериши керак. Агар санъатнинг бурчи юксак савияли баркамол инсонни тарбиялаш бўлса режиссёр келгуси авлод олдида, унинг дунёқараши, савияси олдида ўта масъул эканлигини ҳеч қачон унутмаслик керак.

Режиссурада воқеалар занжирини аниқлаш

Айтайлик, режиссёр сахналаштириш учун машҳур Н.В.Гоголнинг “Ревизор” асарини танлади. Дейлик бу асар ўлмас асар, неча замонлар ўтса ҳам такрор ва такрор сахналаштирилаверади. Кўп режиссёрлар бу асарга мурожаат қилаверади. Айтишларича, асар ғоясини Гоголга Пушкин берган

экан. Дафтар хошиясига “Шаҳарга ревизор келди” деб дастхатини ёзган, буёғини Гогол юксак маҳорат билан давом эттирган экан.

Дастлаб режиссёр асарни мутолаа қилиб пьеса билан танишгандан сўнг миясида бутун асарни таҳлил қилиб чиқади. Ҳар бир сахнада нима содир бўлди. қаҳрамонлар хатти-ҳаракати берилган ҳолатни аниқлайди, жой ҳақида тушунча ҳосил бўлади. Россиянинг ўрта минтақаларига мансуб чекка вилоятларидан бирида Санк-Петербургдан анча воқеалар бўлаётганини белгилайди. XIX асрнинг биринчи чорагида шаҳарда ҳукм сураётган ўзбошимчалик, халққа бўлган жабр-ситам, бедодлик, ҳоким бошлик амалдорларнинг қилмиш-қидирмишлари бутун асар жараёнида яққол очилади. Ҳокимдан тортиб барча давлат хизматида ўтирган амалдорлар жиноят ботқоғига ботиб қолганлигини, порахўрлик авж олганини, вазият кескин бир ҳолатда шаҳарни “тафтиш” қилгани пойтахтдан тўсатдан махфий ревизор келганлиги тўғрисидаги хабар барчани беҳосдан ғафлатда қолдирганлигининг гувоҳи бўласиз. Натижада бутун сахналарда яширин ва сирли келган “тафтишчи” олдида даҳшатли ваҳимали ва таҳликали ҳукм суради. Яқинлашиб келаётган ҳалокат олдида мактаб нозирларидан тортиб помешчиклар, почта мудир, судья, шаҳар мўътабар ишларию миршабларигача ўзини қутқариш хатти-ҳаракатига тушиб қолади. Махфий “тафтишчи” тўғрисидаги хабар шаҳар ҳокимининг тунни уйқусиз ўтказиб тонг саҳардан шаҳар кезиши, расвогарчиликларга барҳам бериш мақсадида амалдорларини чақириб огоҳлантириши ва ҳушёрликка, ўта эҳтиётликка чақирishi билан парда очилади. Махфий ревизор шаҳарда юрганлиги тўғрисидаги хабар вазиятни кескинлаштиради, ҳокимдан тортиб барчани хавф остига қўяди.

Қилинаётган бедодликлар, ҳукм сураётган жиноятлар ошкора бўлишидан чўчийди, қўрқади. Асаблар таранг, бир-бирини сотиб қўйиш хавфи кучли, қандай бўлмасин махфий ревизор олдида ўзини асраб қолиш, қутқариб қолиш ташвишида, ният бошга тушган кулфатдан халос бўлиш.

Режиссёрга қуйидаги воқеалар тизмаси аниқ бўлади:

1. Шаҳар ҳокими ва амалдорлар ревизор келишини кутаяпти.
2. Бобчинский билан Добчинский ревизор шаҳарда эканлигини хбар беради.
3. Ревизор билан шахсан учрашиш учун ҳоким меҳмонхонага жўнайди.
4. Хлестаков қорни оч, нима қиларини билмай ўзини меҳмонхонадан ҳайдаб қамаб қўйишларни кутиб ўтирибди.
5. Хлестаков меҳмонхонага ҳокимнинг кириб келишини уни қамаш учун келган деб қабул қилади ва ўзини қутқариш мақсадида ҳокимга ҳамла қилади.
6. Хлестаковнинг ҳамласини шаҳар ҳокими бутун бемазагарчиликлар аён бўлиб қолибди деб фаҳмлаб унга абжирлик билан пора беради ва хонадонига меҳмонга таклиф қилади.
7. Порани олиб, очлик мушкулидан қутилган Хлестаков, амалдорлар авзойини сезиб ўз тасаввурига эрк беради, ўз аҳволотидан қутилиш ниятида ёлғонни дўндира бошлайди ва бу ёлғонга ўзи ҳам ишона бошлайди.
8. Амалдорлар Хлестаковга пора бериб, ўзларига мойил қила бошлайдилар.
9. Шаҳар фуқароси ҳокимнинг бебошликларидан Хлестаковга арз-дод қилишади.
10. Хлестаков чўнтакни пулга тўлдириб, хотинларнинг кўнглини овлаб, ҳокимнинг қизига уйланишни ваъда бериб, хизматкори Осип билан жўнаб қолади. Ҳоким ўз мартабасида қолганлигидан хурсанд, ревизордан ғолиб чиққанлигидан тантана қилади.
11. Хлестаковнинг петербурглик дўсти Тряпичкинга амалдорларнинг аҳмоқлигидан кулиб, ҳокимнинг кирдикорларини фош қилиб ёзган номасини почта мудир келтиради, Хлестаковнинг ким эканлиги ошкора бўлади.
12. Ҳоким ва барча меҳмонлар даҳшатга тушган, ҳамма айбдорни қидира бошлайди.
13. Ҳақиқий ёрлик билан ревизорни шаҳарга келганлигини жандарм хабар қилади.

Режиссёр мана шу воқеалар занжиридан келиб чиқиб асосий йирик воқеаларни аниқлайди.

1. Ҳоким шаҳарга махфий ревизор келишидан хабар топади ва у ревизор келганлигидан воқиф бўлади.
2. Хлестаков очликдан қамалишини кутиб ётибди.
3. Ҳоким пора билан Хлестаковни осонгина ўзига оғдириб олади.
4. Хлестаков ўзига бўлган тавозе эҳтиромни кзриб ҳоким ва амалдорларни ғулғулага солади.
5. Пулларни олиб, уйланишни ваъда бериб, Хлестаков жўнаб қолади.
6. Ҳоким ўз мартабасини нишонламакда.
7. Хлестаковнинг кимлиги ошкор бўлади.
8. Ҳақиқий ревизор ташриф буюради.

Режиссёр бу воқеаларни янада йирик воқеаларга ажратади:

1. Ҳадикдаги шаҳар ҳокими петербурглик ўткинчини ревизор кўринишида қабул қилади.
2. Ҳокимнинг меҳмондўстлигидан фойдаланиб хлестаков чўнтакни каппайтириб, маишатини қилиб жўнаб қолади.
3. Ҳоким шарманда шошқалоқлигидан, ўз довдирлигидан жазосини олади.

Биз буюк Гоголнинг жаҳолат ботқоғига ботган амалдорларнинг устидан заҳарханда кулгусини, порахўрлик асосий мезонга айланган якка ҳокимлик россиясини ҳажв тиғига олганлигини кўрамиз. Гогол Россиядаги барча ярамас иллатларни бир жойга тўплаб тимсолга айлантиради, жамият баданига тушган қурт каби нафс бандаларининг кирдикорларини фош қилади.

Бутун мавзу мана шу уч жумла билан очилди. Асарнинг қарама-қаршиликлари, тўқнашувлар таҳлил жараёнида равонлашади. Режиссёр воқеалар занжирини илғаши, аар қурилмасини аниқ кўз олдига келтириши керак. Пьесанинг композицион тузилишида тугун, мавзунинг ривожланиб бориши, воқеаларнинг энг юқори чўққиси ҳамда уларнинг ечими режиссёрнинг сахнада урғу берадиган ҳолатларидир. Булар мантикий таҳлил жараёнида аниқ бўлмасдан режиссёр сахналаштиришни бошлай олмайди. Яна бир воқеа занжирини аниқлаб кўрайлик.

Биз буюк Шекспирнинг ўлмас асарларини ҳамиша мириқиб томоша қиламиз. Ҳар бир давр унинг асарларига мурожаат қилади ва ўзича талқин қилади. Масалан, “Ромео ва Жулетта” фожеаси. Бу асар фильм қилинган, сахналаштирилган, ҳатто яқинда ўзбекча версияси кино қилинди. Аслида Шекспир бўйича воқеалар кечмиши қандай бўлган ва бу воқеаларни ўтишига нима сабаб бўлган?

Биз қараб чиқайлик:

1. Веррона кўчасида фавқулодда жанжал чиқади ва муштлашишга айланади, дастлаб хизматкорлар орасида, кейин адвокат Монтекки ва Капулетти оиласи орасида авжига чиқади.
2. Монтекки қабиласига мансуб ўсмир Ромео тонг саҳарда Веррона чеккаисдаги дарахтзорда Розалинда ишқида кезиб юрибди. Ромеонинг дўсти Бенвенио уни бу ғуссадан чалғитишга ҳаракат қилади.
3. Капулетти ўз қизи Жулеттани Парисга бериш ниятида. Парис Капулеттининг розилигига эришмоқчи.

4. Капулеттининг балга таклифи ва тайёргарлиги.
5. Жулеттанинг онаси Капулеттихоним куёв билан учрашувга тайёргарлик кўришмоқда.
6. Ромеонинг Меркусио, Бенвенио ва дўстлари билан балга келиши.
7. Бал. Ромеонинг Тибалт билан тўқнашуви ва Жулетта билан Ромео учрашуви. Тибалтнинг балда жанжал чиқариш нияти. Капулеттининг Тибалтни тинчитиши.
8. Капулетти хонадонининг боғи. Тунги учрашув.
9. Ромеонинг руҳонийдан мадад излаши. Ромеонинг Лоренциодан Жулеттани никоҳлаб қўйишини илтимос қилиши.
10. Ромеонинг энагани ўз томонига оғдириши, қачон, қаерда никоҳланишини Жулеттага етказишни илтимос қилиши.
11. Капулетти боғи. Жулеттага Ромео уйланиш никоҳи ҳақидаги хабарни энаганинг етказиши.
12. Никоҳ. Лоренцио никоҳ маросимини ўтказди.
13. Уришиш. Тибалт Меркусионини ўлдиради. Ромео Тибалтни ўлдиради.
14. Жулеттанинг тоғаси Тибалтнинг ўлимидан мотамда, Ромеога садоқатини билдиради.
15. Сургун. Ромеонинг Верронадан қувғин қилиниши.
16. Ромео ўзини ўлдирмоқчи бўлиши. Лоренционинг Ромеони бу шахтидан қайтариши ва бундан кетсин ўзини қандай тутиши кераклиги тўғрисида бир қарорга келиши.
17. Капулеттининг қизини Парисга бериш тўғрисида бир қарорга келиши. Пайшанбага никоҳнинг белгиланиши.
18. Ромео ва Жулеттанинг тунги учрашуви ва хайрлашуви.
19. Жулеттанинг Парисга турмушга чиқишдан воз кечиши, Лоренционинг Жулеттага уйқу дори бериши.
20. Тўйга тайёргарлик. Жулеттанинг дорини ичиши.
21. Жулеттанинг сохта ўлими. Дафн маросими.
22. Жулеттанинг ўлими тўғрисида хизмткор Балтизарнинг Ромеога хабари. Ромеонинг заҳарли дорини харид қилиши.
23. Ромео билан Париснинг гўристонда яккама-якка олишуви. Париснинг ўлими.
24. Ромеонинг заҳарланиши.
25. Жулеттанинго ўғирланиши ва ўзини ўлдириши.
26. Монтекки ва Капулеттиларнинг ярашиши.

Мана шу воқеалар занжири “Ромео ва Жулетта” фожеасини ташкил этади. Энг асосий воқеа Ромео ва Жулетта муҳаббатини Монтекки ва Капулеттиларнинг адовати.

Бу адоватнинг ярашувга муҳаббатнинг ҳалокати сабаб бўлади.

Бу мавзуда Шарқда ҳам ривоятлар кўп “Лайли ва Мажнун”, “Вомиқ ва Узро”, “Тоҳир ва Зухра” ва бошқалар. Умуминсоний муаммоларга

бағишланган бу асарлар ўлмас асарлардир. Режиссёр бундай асарларга қўл чўзар экан, чуқур таҳлил қилиши, адоват замирида нималар ётганини аниқлаши, ўрта асрларда содир бўлган жаҳолатнинг ҳозирги замонга долзарблик томонларини очиши керак бўлади.

Таянч иборалар:

Театр, драматург, пьеса, драматург ва режиссёр, санъат турлари.

Савол ва топшириқлар:

1. Театр санъати тарихи ҳақида нималарни биласиз?
2. Режиссёр билан драматург ҳамкорлиги ҳақида гапириб беринг?
3. Бадий асар устида ишлаш ҳақида гапириб беринг?
4. Режиссурада воқеалар занжирини қандай аниқланади?

Адабиётлар рўйхати:

1. И.А.Каримов “Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида”. Т.: “Ўзбекистон”. 2011.
2. И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч”. Т.: “Маънавият”. 2008.
3. К.С.Станиславский. “Актёрнинг ўз устида ишлаши”. Т.Хўжаев таржимаси. С.Муҳамедов муҳаррирлигида. Т. Янги аср авлоди. 2010
4. М.Умаров. Эстрада ва оммавий томошалар тарихи. Т.: “Янги аср авлоди”. 2009.
Ж.Маҳмудов. “Актёрлик маҳорати”. Тошкент: Билим, 2005.
5. Юсупова М.Р. “Упражнения по актёрскому тренингу”. Т.: ЎзДСИ босмахонаси. 2005.
6. Ш.С.Ҳамидова. “Эстрада театри ва унинг жанрлари”. Т.: 2009.
7. Ж.Маҳмудов, Х.Маҳмудова. “Режиссура асослари”. Т.: ЎДСИ босмахонаси. 2008.
8. Зиё.нет.
9. [хтtp://www.тсис.уз](http://www.тсис.уз)
10. [хтtp://www.театр.ру](http://www.театр.ру)